

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2021
CİLT: 6
SAYI: 2

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 22.09.2021

Kabul Tarihi: 09.11.2021

Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

ARTICLE INFO

Submitted date: 22.09.2021

Accepted date: 09.11.2021

Published date: 31.12.2021

e-ISSN 2547-9865

Altun Yaruk'ta "Könül" Kelimesiyle Kurulmuş Deyimler

*Idioms Established With The Word
"Könül" In Altun Yaruk*

Kübra Elmalı

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
kbra.elmali@gmail.com,
0000-0002-0330-6190

Öz

Uygurlar dönemine ait olan Altun Yaruk, Uygurcaya çevrilen en hacimli sudur olarak nitelendirilir ve Budist Uygur metinlerinin de en önemlilerindedir. Beş Balıklı Şingku Seli Tutun tarafından Çince'den Uygurcaya çevrilmiştir. Eser Uygur dönemi metinlerinin genelinde olduğu gibi dinî niteliklidir. Göktürklerden sonra Uygurların sosyal ve kültürel olarak farklı bir hayatla karşılaşmaları sebebiyle ortaya koydukları eserler de önem arz etmektedir. Uygurlar çeşitli alfabeler kullanarak zengin bir edebî birikim elde etmişlerdir. Bu zengin edebî birikim içerisinde deyimler de önemli yer tutmaktadır. Deyimler; anlatıma canlılık, akıcılık katan, çoğu kez gerçek anlamından uzaklaşarak mecaz anlam barındıran, kalıplaşmış sayılan ve daha çok dildeki temel kavramlar üzerine kurulan söz topluluklarıdır. Eski Türkçede köñül "gönül" sözcüğünün çok geniş kullanım alanına sahip olması ve geçmişten günümüze varlığını sürdürmesi sebebiyle bu sözcükle pek çok deyim kurulmuştur. Bu çalışmada köñül "gönül" kelimesi ele alınarak Altun Yaruk'ta "köñül" kelimesiyle kurulmuş olan deyimler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe; Uygurlar; Altun Yaruk; deyim; köñül.

Abstract

Altun Yaruk, which belongs to the Uyghur period, is described as the most voluminous sūtra translated into Uyghur and is one of the most significant Buddhist Uyghur texts. The work was translated from Chinese to Uyghur by Shingku Seli Tutun from Beshbaliq. The work has a religious character, as in most of the texts of the Uyghur period. The works produced by the Uyghurs are also significant because they encountered a different social and cultural life after the Göktürks. The Uyghurs have obtained a rich literary accumulation by using various alphabets. Idioms are also of great importance in this rich literary accumulation. Idioms are groups of words that add vitality and fluency to the expression, often differing from their real meaning and gaining a figurative meaning, are considered stereotypes and are usually based on the basic concepts in the language. Many idioms have been established with the word köñül, meaning heart in Old Turkish, since it has a wide usage area and has survived from the past to the present. In this study, the idioms established with the word köñül in Altun Yaruk will be examined by considering that word köñül.

Keywords: Old Turkish; Uyghurs; Altun Yaruk; idiom; köñül.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Eski Türkçe dönemi hakkında araştırmacılar tarafından pek çok görüş belirtilmiştir. Kimi Köktürk dönemi eserlerini ve Uygur dönemi eserlerini Eski Türkçe dönemi içerisine alırken kimisi de Karahanlılar dönemi eserlerini de Eski Türkçe dönemi içerisine dâhil etmektedir.

Ali Akar'a göre Eski Türkçe dönemi, "Türk dilini metinle takip edebildiğimiz devirdir. Tarih olarak VI-X. yüzyıllar arasını kabul edebiliriz. Bu dönem; Köktürk, Uygur olmak üzere ikiye ayrılır. Hatta, Karahanlıcanın dil özelliklerini göz önüne alarak onu da bu döneme dahil edenler de vardır." (Akar, 2012, s. 55).

Tahsin Banguoğlu, Eski Türk yazı dilinin üç farklı bölgede farklı dinleri benimseyen Türkler tarafından farklı yazılar kullanılarak oluşturulduğunu belirtmiş ve Eski Türkçenin sınırlarını Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlıca olarak belirlemiştir (Banguoğlu, 1965, s. 80). "Üç ayrı yazı diline ait gibi görünen bu eski dil yadigârları incelendikçe görülmüştür ki hepsi aynı lehçenin ürünleridir. Aralarında ancak ağız farklılıkları vardır. Yazı değişikliğine ve bölge, din ve kültür ayrılıklarına rağmen de bunlar birbirinin, yani aynı yazı dili geleneğinin az çok devamıdır. Bu sebeple bunları Eski Türk yazı dili altında toplayabiliyoruz." (Banguoğlu, 1965, s. 80).

Ahmet Caferoğlu, Türk dilinin tarihi seyrini Altay devri, En Eski Türkçe devri, İlk Türkçe devri, Eski Türkçe devri, Orta Türkçe devri, Yeni Türkçe devri, Modern Türkçe devri olarak tasnif etmiş ve Eski Türkçe devrine Göktürk-Uygur Türkçesi devresi demiştir. Zaman olarak da VI.-IX. yüzyılları göstermiştir. Karahanlı Türkçesini de Orta Türkçe devri içine almıştır (Caferoğlu, 1984, s. 51-52).

Muharrem Ergin, Eski Türkçe döneminin Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri olan Orhun Abideleri ile 8. asırdan başlayıp 12.-13. asra kadar devam ettiğini, bu devrenin Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil ettiğini söylemiş ve bu ilk yazı dil devresini müşterek yazı dili olarak nitelendirmiştir (Ergin, 2009, s. 13).

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'e göre Eski Türkçe, "6. yüzyıl ortalarında Batı Moğolistan'daki Altay Dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihte Çin'in kuzeyinde, bugünkü Moğolistan'da, büyük bir göçebe devleti kuran (550-630, 680-745) eski Türklerin (Göktürklerin) diliydi. Eski Türkçe, ayrıca 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan'daki Göktürk egemenliğine son vererek orada bir devlet kuran (745-840) göçebe Uygurlarla, Doğu Türkistan'da, Tarım havzasında Koço Uygur Devletini (850-1250) kuran yerleşik Manihaist ve Budist Uygurların diliydi. Eski Türkçenin biri Orhon Türkçesi öbürü de Uygurca olmak üzere en az iki diyalekti vardı." (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 17). Karahanlı Türkçesi'ni ise Orta Türkçe-Volga Bulgarcası Dönemi (11.-16. yüzyıllar) içerisinde ele almışlardır (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 33).

Marcel Erdal, Eski Türkçe döneminin üç yazı dilini de (Köktürkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi) kapsadığını belirtmiş, Karahanlı Türkçesinin ilk dönem metinlerini Eski Türkçe içinde değerlendirmiştir (Ata, 2018, s. 28).

8.-11. yüzyıllar arasındaki Türkçe Uygur Türkçesidir. Uygurların yaşam tarzları sebebiyle, çeşitli topluluklarla münasebetleri ve buna bağlı olarak farklı kültürlerle karşılaşmaları sebebiyle Uygur Türkçesine pek çok farklı terimin yanı sıra Sanskritçeden, Çinceden ve Tibetçeden pek çok yabancı kelime girmiştir.

Altun Yaruk

Eski Türkçe dönemi eserlerinden Uygurlar dönemine ait olan, Uygurcaya çevrilen en hacimli sudur olarak nitelendirilen Altun Yaruk, Budist Uygur metinlerinin de en önemlilerindedir. “Beş Balıklı Şingku Seli Tutuñ tarafından Çince’den Uygurcaya çevrilmiş olan eser ‘tercümeden ziyâde müstakil bir adaptasyon’dur. Şingku Seli Tutuñ birçok ilâvelerle eseri genişletmiştir.” (Ercilasun, 2012, s. 243).

Altun Yaruk 10 kitap ve 31 bölümden oluşmaktadır. Eserde kitap “tegzinç”, bölüm “bölük” başlıklarıyla verilmiştir. Her bölümde konu olarak farklı olaylar işlenmiştir.

Eserin adı versiyonlarına ve dönemlere göre değişiklik gösterir. “Orijinal (Sanskritçe) adı *Suvarnaprabhasa*, Çince versiyonunun adı *Jin Guangming Zuisheng Wang Jing*, Uygurca çevirisinin adı ise *altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iliği* “altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sutra hükümdarı” şeklinde Çince adının serbest çevirisidir (Shimin 2002: 1455). Literatürde ise kısaca *Altun Yaruk* biçimi yaygındır. Sutranın adı, çeviricisi ve çevrildiği tarih eserde birkaç yerde geçmektedir.” (Karahan, 2013, s. 277).

Eser, Uygur metinlerinin genelinde olduğu gibi dinî niteliklidir, Budizmin esaslarını, felsefesini ve Budanın günlük yaşamını anlatmaktadır. “Kitap gayet derin bir Budizm eseridir. Budizmin dinî akidelerine, felsefesine dair, türlü türlü mevzudaki dinî düsturlar, ağır cümlelerle geniş bir şekilde izah edilerek tekrarlanmıştır. Mümkün olduğu kadar sarıh bir dilde, Türkçenin kendi bünyesinden yapılmış olan ıstılahlar, tabirler kullanılarak gayet ağır bahisleri içine almıştır.” (Çağatay, 1945, s. 5). Eserin St. Petersburg ve Berlin olmak üzere iki nüshası vardır.

Altun Yaruk üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, Ceval Kaya (1994), *Uygurca Altun Yaruk: giriş, metin ve dizin* adlı eserden yararlanılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada, deyimlerin kavramsal dizini yapılırken Yaşar Tokay (2019), *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* adlı eserdeki kavramsal deyim dizini esas alınmıştır.

Türkiye’de Altun Yaruk Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de Altun Yaruk üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir:

1926 yılında ilk defa Mehmet Fuat Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Altun Yaruk'tan bahsetmiştir (Karahan, 2013, s. 279).

Reşit Rahmeti Arat, 1936 yılında *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Uygur Devrine Ait Dil Örnekleri: Altun Yaruk* adlı eserinde, Altun Yaruk'un X. kitapta yer alan "Üç Prensle Pars (Prens Mahasatvi)" hikâyesinin R-M 607/08-616/10 arasındaki kısmının yazıçevrimini yapmıştır (Çağatay 1945: 15; Tekin 1959: 296; Ölmez 1991: 9; Kaya 1991: 39; Uçar 2009: 15; akt. Karahan 2013: 279).

Saadet Çağatay'ın 1945 yılına ait *Altun Yaruktan İki Parça* adlı eseri mevcuttur. Bu çalışmada, "Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza" metninin yazıçevrimi yapılmış, tercüme edilmiş ve açıklanmıştır.

Şinasi Tekin, 1959 yılında *Altun Yaruk'un Çincesinin Almancaya Tercümesi Dolayısıyla* adlı makalesini kaleme almıştır. Bu makalede, Çinli çevirmen I-tsing ve Şingku Seli Tutun'dan bahsedilmiştir. Altun Yaruk'un diğer dillerdeki çevirileri ve Uygurca nüshaları belirtilmiştir. Altun Yaruk'taki bölüm başlıkları belirlenerek Çincesi ile karşılaştırılmıştır.

Şinasi Tekin, 1965 yılında *Uygur Bilgini Singku Seli Tutung'un Bilinmeyen Yeni Bir Nüshası Üzerine* adlı makalesini kaleme almıştır. Bu makalede, Altun Yaruk ve Altun Yaruk'un nüshaları ele alınmıştır.

Osman Fikri Sertkaya, 1986 yılında *İslam Öncesi Türk Şiiri* adlı makalesinde R-M neşrindeki 618/16-21, 618/23-619/5, 619/22-620/8, 621/3-14,626/3-8, 626/14-627/11 arasının transkripsiyonunu ve Türkiye Türkçesine çevirisini yapmıştır (Karahan, 2013, s. 281).

Mehmet Ölmez, 1991 yılında *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm) (Suvarnaprabhâsasûtra)* adlı çalışmasını tamamlamıştır. Bu çalışmada, Radloff-Malov tarafından yayımlanan Suvarnaprabhâsa yayınının 131-199. sayfalar arasında bulunan III. kitap/5. bölümün transkripsiyonu, Türkiye Türkçesine çevirisi ve dizini yapılmıştır.

Ceval Kaya, 1994 yılında *Altun Yaruk Giriş-metin-dizin* adlı çalışmasını tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk ve üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmış, metnin tamamının transkripsiyonu verilmiş ve dizin hazırlanmıştır.

"Prof. Dr. Ceval Kaya danışmanlığında Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu tezlerde Altun Yaruk'a ait Uygur harfli belgelerin harf çevirimi (transliterasyon), yazı çevirimi (transkripsiyon) yapılmış ve R-M nüshasındaki paralelleriyle aralarındaki nüsha farkları gösterilmiş, dizinleri hazırlanmıştır. Çalışmalarda, belgelerin orijinallerinin tıpkıbasımları da eklidir. Almanyada Mainz koleksiyonunda ve Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisindeki Turfan koleksiyonunda korunan bu belgeler üzerine tez hazırlayan araştırmacılar ve hazırlanan belge numaraları şunlardır: Yahya Küçük (1-50), Ayhan Tergip (51-100), Alpay Sarıyıldız (101-150), Murat Elmalı (151-200), Yıldız Soydan (201-250), Ümit Özgür Demirci (251-300), Gürşat Polat (301-350), Gökhan Kütükçü (351-

400), Yusuf Savaşçı (401-450), Mithat Usta (451-500), Şenol Korkmaz (501-550), Abdurrahman Seymen (551-600), Emel Topçu (601-650).” (Karahana, 2013, s. 282).

Erdem Uçar, 2009 yılında *Altun Yaruk Sudur, V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin* başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, Petersburg nüshasının ve Berlin versiyonundaki parça metinlerin harfçevrimi ve yazıçevrimi yapılmıştır. Berlin metinlerinin listesi verilmiştir. Berlin nüshası Türkiye Türkçesine aktarılmış ve I-tsing'in Çince versiyonu Almancadan Türkçeye çevrilmiştir. Temel metnin ses ve şekil bilgisi incelenmiştir. Petersburg nüshasındaki Budist kavramlar ve Uygurca ifadeler incelenip açıklanmıştır. Son olarak dizin verilmiştir.

Engin Çetin, 2012 yılında *Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin* adlı çalışmasını tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk'un yedinci kitabına ait metin parçalarının karşılaştırmalı metnini ortaya koymuş, Türkiye Türkçesine çevirmiş, notlarla açıklamış ve dizin olarak Uygurca, Uygurca-Çince, Çince-Uygurca şeklinde üç dizin olarak sözcükleri sıralamıştır. Engin Çetin 2017 yılında da *Altun Yaruk Sekizinci Kitap* adlı çalışmasını tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk'un sekizinci kitabını oluşturan yazmalar, yazmaların yazım özellikleri, eksik varaklar, Berlin ve Petersburg yazmaları arasındaki farklılıklar ele alınmıştır.

Özlem Ayazlı, 2012 yılında *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını* adlı çalışmasını tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk Sudur'un altıncı bölümü ele alınmıştır. Berlin fragmanlarının harf ve yazıçevrimi yapılmıştır, Petersburg nüshasından farkları gösterilmiştir. Metnin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Çince ve Uygurca metin karşılaştırılarak açıklanmıştır ve dizin oluşturulmuştur.

Raziye Ersan, 2015 yılında *Altun Yaruk Bağlamında Eski Uygurcada Fiil Birleşmeleri* adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, literatür çalışması yapılarak fiil birleşmeleri ve konuyla ilgili diğer konular derlenmiştir. Altun Yaruk, çevirileriyle karşılaştırılarak taranmıştır. Fiil birleşmeleri tasnif edilerek incelenmiştir.

Zemire Gülcü, 2015 yılında *Altun Yaruk Sudur X. Kitap* adlı doktora tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk Sudur'un X. kitabı ele alınmıştır. Kitabın içeriği, yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, U ve Mz. varaklarının ön ve arka yüzündeki metnin harf çevrimi ve yazı çevrimi yapılmıştır, fragmanların R-M yayını ve Petersburg yazmasından ayrılan yönleri belirtilmiştir. Petersburg yazması esas alınarak yapılan yazıçevrim ve harfçevrimi ile R-M yayını ve Berlin fragmanındaki farklılıklarla diğer çalışmalardan ayrılan okuyuş farkları verilmiştir. Uygurca metin ve Çince metin karşılaştırılmış, dizin verilmiştir. Bu çalışma 2021 yılında yayımlanmıştır.

Hacer Tokyürek, 2011 yılında *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Metinleri* adlı doktora tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, Eski Uygurca terimlerin Eski Türkçe, Sanskritçe, Palice, Çince, Tibetçe, Soğdca ve Toharca karşılıkları tespit edilmiştir. Bu terimlerin sözlük anlamları açıklanarak terimlerin Budizmdeki yeri belirtilmiştir. Eski Uygurca terimlerin Eski Türkçe, Süryanice, Soğdca karşılıkları tespit edilerek terimlerin sözlük anlamları belirlenmiş ve Manihaizmdeki anlamları açıklanmıştır. Budizm ve Manihaizm terimlerinin genel yapısı ile Uygurcanın kaynak dillere bakış açısı ele alınmış ve dizin verilmiştir. Bu çalışma 2019 yılında yayımlanmıştır.

Kübra Gürsoy, 2019 yılında *Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı (I-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri* adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, Altun Yaruk'un sekizinci kitabı üzerine söz dizimi incelemesi yapılarak incelenmiştir. Eserden yola çıkılarak Eski Uygur Türkçesinin cümle yapısı ortaya konmuştur.

Zagarperenlei Tümenbayar, 2019 yılında *Altun Yaruk'un (II. Kitap) Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada Petersburg nüshasının II. kitabının Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmış, Moğolca Altun Yaruk'un aynı bölümleriyle karşılaştırılarak iki dildeki ortak söz varlığı incelenmiştir. Klasik Moğolcadan kiril alfabesine aktarılarak Moğolca Altun Yaruk'un Türkiye Türkçesine tercümesi yapılmış, o dönem dini gereğince türetilmiş Uygurca kelimeler sınıflandırılarak incelenmiştir.

Dilek Uzunkaya 2020 yılında *Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık* adlı doktora tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada Altun Yaruk, Maitrisimit ve Huastuanift'e yer alan fiillerin istem potansiyelleri ve istem değişiklikleri incelenerek bağımlılık kavramı ele alınmıştır. Modern istem teorisi çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Deyim

Asım Ömer Aksoy deyimini “bir gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve - genel kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözlerdir” şeklinde tanımlar (Aksoy, 1963, s. 148).

Asım Ömer Aksoy deyimlerin özelliklerini şu şekilde sıralar;

1. Kalıplaşmış sözlerdir.
2. Kısa ve özlüdür.
3. Şekil bakımından 3 bölüğe ayrılır:
 - a. Ekli sözcük kılığında deyimler; gözde, görücü, dünyalık vb.
 - b. Sözcük topluluğu şeklinde deyimler; adamakıllı, püf noktası, vurdum duymaz vb.
 - c. Cümle halinde deyimler; dostlar alışverişte görsün vb.

4. Deyim, bir kavramı belirlemek için bulunmuş özel bir anlatı kalıbıdır.
5. Deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde veya çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.
6. Deyimlerin çoğu öz anlamlarından ayrı bir kavram belirtir (Aksoy, 1963, s. 140-142).

Tarihî Dönemlerde Deyimler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Deyimler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Türk dilinin bilinen ilk yazılı belgeleri Köktürkler döneminden itibaren verilmeye başlandığı için deyimlere de bu dönemden itibaren rastlanmaktadır. Kronolojik olarak tarihî dönemlerde deyimler üzerine yapılan bazı çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

Talat Tekin 1957 yılında *Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I-II* adlı makalesini kaleme almıştır.

Ahat Üstüner'in 1989 yılına ait *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler* başlıklı yüksek lisans tezi vardır. Bu çalışmada, XV. yüzyıl sonuna kadar çeşitli dönemlerde yazılmış ve bilinen en önemli edebî eserlerde kullanılan atasözleri ve deyimler taranarak incelenmiştir.

Zafer Önler'in 1999 yılına ait *Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler* adlı makalesi bulunmaktadır. Bu çalışma, Kutadgu Bilig'deki deyimleri belirlemek için yapılmıştır.

Bayram Çetinkaya'nın 2001 yılına ait *Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi* başlıklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'deki deyimler taranmış, bu deyimler semantik ve sentaktik açıdan tasnif edilerek incelenmiştir.

Aziz Merhan'ın 2009 yılına ait *Atabetü'l-Hakâyık'ta Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler* başlıklı makalesi mevcuttur. Bu çalışmada, Atabetü'l-Hakâyık'ta organ adlarıyla kurulmuş deyimler tespit edilmiş, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları incelenmiştir.

Ekrem Demir'in 2013 yılına ait *Atabetü'l-Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler* başlıklı makalesi vardır. Bu çalışmada, Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen deyimler, atasözleri ve özdeyişler tespit edilerek Türkiye Türkçesi karşılığı ve cümledeki anlamları verilmiştir.

Muhammet Sait Genç 2014 yılında *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıkları* adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki deyimler taranarak o zamandan bugüne kadar yaşayan yaşamayan deyimler tespit edilmiştir.

Galip Güner'in 2016 yılına ait *Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller* başlıklı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede, Karahanlı Türkçesindeki deyimleşmiş birleşik fiiller ele alınmıştır.

Kader Tüngüç'ün 2016 yılına ait *Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlambilimsel Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada, Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen deyimlerin oluşum yolları anlambilimsel açıdan incelenmiştir.

Deyimlerle ilgili Eski Türkçe dönemine ait en kapsamlı çalışma 2017 yılında Serkan Şen tarafından yapılan *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* adlı eserdir. Bu eser; giriş, deyimler, sonuç ve dizin olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı ve taranan metinler üzerinde durulmuştur. Deyimler bölümünde, deyimler alfabetik olarak sıralanarak Türkiye Türkçelerine ve mecaz anlamlarına örneklerle birlikte yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise Eski Türkçenin deyim varlığı değerlendirilmiştir. Son olarak dizinine yer verilmiştir.

Kısmet Doğan 2019 yılında *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümlerinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller* adlı yüksek lisans çalışmasını kaleme almıştır. Bu çalışmada, Kur'an tercümlerinin çeşitli nüshaları ve anonim tefsirdeki deyimleşmiş birleşik fiiller tespit edilmiş, bu fiillerin oluşum süreçleri anlambilimsel açıdan incelenmiştir.

Mehmet Fatih Özcan'ın 2019 yılına ait *Orhun Yazıtlarındaki Atasözü ve Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıklarına Yönelik İnceleme* başlıklı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede, doküman incelemesi yöntemiyle atasözleri ve deyimlerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Yaşar Tokay'ın 2019 yılına ait *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* adlı eseri mevcuttur. Bu eserin giriş bölümünde atasözü ve deyim tanımı ve özellikleri verilmiş, taranan metinler tanıtılmıştır. Diğer bölümlerde Harezmi-Kıpçak Türkçesindeki deyimler ve atasözleri açıklanmıştır. Son olarak atasözleri ve deyimlerin dizini ve kavramsal dizini verilmiştir.

Edina Solak ve Mirza Başıć'ın 2020 yılına ait *Kutadgu Bilig'de Elig Sözcüğüyle Kurulmuş Deyimlerin Bilişsel Dilbilim Açısından İncelenmesi* adlı makaleleri mevcuttur. Bu makalede, Kutadgu Bilig'de elig sözcüğüyle kurulmuş deyimler taranarak deyimlerin yapısında etkili olan bilişsel mekanizmalar incelenmiştir.

Selim Önler'in 2021 yılına ait *Kutadgu Bilig, Nehcü'l Ferâdis ve Kısasü'l Enbiyâ'da Yüz Sözcüğü ile Kurulmuş Deyimler* başlıklı makalesi bulunmaktadır. Bu çalışmada, eserlerde yer alan deyimler taranarak Türkiye Türkçesinde benzerleri ile karşılaştırılmıştır.

Zahide Nur İlhan'ın 2021 yılına ait *Kutadgu Bilig'de Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller* adlı yüksek lisans çalışması mevcuttur. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'de esas fiile bağlanan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller öğelerine ayrılarak tasnif edilmiştir.

Köñül Kelimesinin Kökeni

Könül kelimesi Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren kullanılmaya başlamış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. *Könül* kelimesinin etimolojisine bakıldığında Eski Türkçede *könül* olarak kullanıldığı ve kökü hakkında çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğü görülmüştür.

S. G. Clauson, *könül* kelimesinin kökeni hakkında bilgi vermemiş, dönemlerde ve lehçelerde *könül* kelimesinin farklı kullanımlarına yer vererek örnekler göstermiştir. Clauson, *könül* kelimesinin “başlangıçta farklı çağrışımlara sahip soyut bir kelime, düşünmenin organizasyonunu sağlayan zihin, zihin ürünü olan düşünce vb.” anlamlara geldiğini, daha sonraları ise “düşünmenin organizasyonunu sağlayan yürek” kelimesinin bu anlamları taşıdığını, yürek kelimesine ek olarak da fiziksel anlamda kalp kelimesinin kullanıldığını ifade eder (Clauson, 1972, s. 731).

A. Tietze, kelimeye ünlü ile başlayan bir morfem takılınca *gönül/gönl/göyn* şekline girdiğini söyler ve kelimeyi “insanın zihin, istek, duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalp” şeklinde tanımlar (Tietze, 2016, s. 261).

J. Wilkens, *könül* sözcüğünün kökenine değinmeyerek kelimenin “gönül, yürek, niyet, arzu, istek, karar, irade, kavrayış yeteneği, ruh, zihin, akıl, dikkat, uyanıklık, bilinç, duyu, his, cesaret, zihniyet, hatırlama, eğilim, düşünme, kavrama, ihtiyaç” anlamlarının olduğunu ve coşkuların soyut şeklini oluşturduğunu ifade eder (Wilkens, 2021, s. 405).

Hasan Eren, *gönül* kelimesinin kökeni hakkında bir görüş belirtmemiştir. *Gönül* kelimesinin “1. sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatırlama gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı; 2. istek” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Eren, 1999, s. 162).

E. V. Sevortyan, *gönül* kelimesinin **gön-/*kөн-* fiilinden *-(ü)l* ekiyle kurulduğunu belirtmiştir (Eren, 1999, s. 162).

Tuncer Gülensoy, kelimenin kökenini *kөн'ül* olarak ele almış, *kö-n-gü+l* şeklinde de olabileceğini ifade etmiştir (Gülensoy, 2007, s. 382).

M. Räsänän, kelimenin kökeninin *kөн'il* olduğunu ifade etmiştir (Räsänän, 1969, s. 291).

Nesrin Günay, *könül* kelimesinin “kalp, fikir, istek, tefekkür, arzu, ülkü” anlamlarına geldiğini ve Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanıldığını ifade eder (Günay, 2015, s. 126). Zafer Önler, *könül* kelimesinin “yaklaşık olarak arzu, sağduyu, anlayış, sevgi, üzüntü, öfke, korku gibi duygulara ilişkin tüm kavramların merkezinin adı” olarak tanımlanabileceğini, tarihsel süreçte anlamında büyük değişiklikler ortaya çıktığını ifade eder (Önler, 1999, s. 1). Mehmet Aydın, *gönül* kelimesinin Eski Türkçe metinlerde “akıl” ve “anlayış” kavramlarını da karşıladığını söyler (Aydın, 1999, s. 104).

Altun Yaruk'ta *Könül* Kelimesiyle Kurulmuş Deyimler

könülke kir- “gönle gir-”:

Kelime anlamı “gönle girmek”tir. *Könülke kir-* deyim, örneklerde farklı farklı anlamlarda kullanılmıştır. “Bir kimsenin sevgisini, güvenini kazanmak” anlamıyla birlikte bazı örneklerde *könül* sözcüğü “akıl, düşünce” anlamında kullanılarak *könülke kir-* deyimine “akla girmek, akla yatmak, düşüncesine girmek, anlatmak” anlamları verilmiştir.

Eski Türkçede *könülke kir-* deyim “kalbinde yer etmek, sevgisini kazanmak” anlamlarına gelir (Şen, 2017, s. 142).

İsim+yönelme durumu eki+fiil yapısıyla oluşturulan *könülke kir-* deyim değişime uğramadan günümüz Türkiye Türkçesinde de “gönlüne girmek” şeklinde kullanılmaktadır.

Könülke kirmek deyim aşağıdaki cümlede “bir kimsenin sevgisini, güvenini kazanmak” anlamında kullanılmıştır:

süülüg kuvragının köngülleringe kirip alp atım edrem al çeviş bilig ayu birgey biz t(e)ngrim tip ötüntiler. (AY Kaya III/193/20-23). “Asker topluluğunun gönüllerine girip kahramanlık, savaşçılık erdeminin, yol yordam bilgisini söyleyivereceğiz efendim diye saygıyla belirttiler.” (Uzunkaya, 2020, s. 73).

Könül sözcüğü aşağıdaki cümlede “akıl” anlamında kullanılmış, *könülke kirmek* deyimine “aklına girmek” anlamı verilmiştir:

birök yene bo nom erdini içinteki kayu kayu padakları .. kayu kayu yörügleri unutulsa kalsar biz kamagun ol nomçining köngülinge kirip odunturu sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz .. (AY Kaya VI/456/21-457/4). “Eğer yine bu öğretici mücevheri içindeki pek çok söz, pek çok anlam unutulsa, biz hep birlikte o vaizin aklına girip uyandırıp, hatırlatıp unutturmayacağız.” (Uzunkaya, 2020, s. 190).

***könül örit-* “gönül besle-, duygu besle-”:**

Kelime anlamı “gönül yükseltmek”tir. *Könül örit-* deyim duyguları esas alır, “(herhangi bir şeye) niyet etmek, niyet beslemek, bir şeye veya bir kimseye herhangi bir duygu beslemek, duyguları ortaya çıkarmak” ifade edilmektedir. Altun Yaruk'ta bu deyim bazı örneklerde “düşünmek ve istemek” anlamında kullanılmıştır.

Eski Türkçede *könül örit-* deyim “düşünce geliştirmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 134).

İsim+fiil yapısıyla oluşan *könül örit-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “(herhangi bir) duygu beslemek” şeklinde kullanılmaktadır.

t(e)ngri t(e)ngri burkanning uzun özin yaşın eşidip alkugun barça üzeliksiz yig üstünki tüzü köni tuymak burkan kutınga köngül öritip ertingü ögirip sevinip ulug mungadmakka tegip öngi öngi tilin bir özin inçe tip şlok sözlediler (AY Kaya I/34i/20-34j/4). “Tanrılar Tanrısı Buddhanın hesap edilemeyen ömrünü işitip hepsi her şeyden üstün kusursuz Buddha

saadetine gönül verip fazlasıyla sevinip büyük ızdıraba ulaşip farklı farklı diller ile özümüz bir diye şiir söylediler.”

alku ötek birim ağır ayıg kılınçımıznu arıtu[r m(e)n sü]zür m(e)n tip köngül öritgil .. (AY Kaya S/26/15-17). “Bütün borçlarımı verip kötü davranışlarımı temizlerim diye düşündüm.”

yene yme bodıs(a)t(a)vlar başdınkı orunka köngül öritmişlerinte sogançig erdini atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/1-4). “Yine de Bodhisattvalar baştaki yeri istediklerinde güzel cevher adlı samādhi ve dhyāna’yı yüceltirler.” (Tokyürek, 2011, s. 270).

***könüli süz-/süzül-* “gönlü süz-/süzül-”:**

Kelime anlamı “gönlü süzmek”dir. Bazı örneklerde edilgen yapıyla “könlü süzül-” kullanılmaktadır. *Könüli süz-/süzül-* deyimini ile “kötü duygu ve düşüncelerden uzak durarak iyi duygu ve düşüncelere yönelmek, kalbi temiz tutmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könüli süzül-* deyimini “kötü düşüncelerden uzaklaşmak” (Şen, 2017, s. 139), *könüli süz-* deyimini “kötü hislerden uzaklaşmak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 141).

İsim+iyelik eki+fiil yapıyla oluşturulan *könüli süz-/süzül-* deyimlerinin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlünü temiz tutmak” şeklinde kullanılmaktadır.

yangırtı burkan kutın bulmuş burkanlar özlerinte basakı burkan kutın bultaçı on oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg köngüllerin süzüp y(i)titgüleri tavrattguları ugurınta ötrü başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg ikinti orunta kirgürgelir üçün :: 'eng'ilki bir törlüg et'öz b(e)lgürtüp arıg süzük burkanlar uluşınta ornanıp bir yintem ulug küçlüg tayşing nomug ok nomlayu y(a)rlıkayurlar .. (AY Kaya II/46/1-12). “Yeniden buda kutsallığını bulan burkanlar kendilerinden önceki Buda kutsallığına ulaşmış <olan> on mertebedeki bodisatvaları, gönüllerini temizleyip davrandıkları zamandan sonra ilk yerdeki bodisatvaları ikinci dünyaya götürmek için, ilk <olarak> bir çeşit beden <şeklinde> görünüp temiz <ve> parlak burkanlar dünyasına yerleşip güçlü Tayşing <Mahayana> öğretisini vaaz ederler.” (Tümenbayar, 2019, s. 54).

kirtgünç erklig erser köngülnüng süzülmeki erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar ol kirtgünç erklig tigme süzük köngülleri üze 'eng'ilki burkan erdinike süzülürler :: ikinti nom erdinike süzülürler :: üçünç tözün bursang kuvrag erdinike süzülürler :: ol süzük köngülleri küçinte ötrü arıg edgü edlerig tavarlarıg esirkençsizin titerler idalayurlar :: (AY Kaya IV/215/17-25). “İman gücü ise gönlün temizlenmesidir. Böylece Bodhisattvalar o iman gücü denilen temiz gönülleri ile (Tokyürek, 2011, s. 242) önce burkan cevherinde temizlenirler. İkincisi dharmā cevherinde temizlenirler.” (Tokyürek, 2011, s. 209).

***könül turgur-* “gönül besle-, duygu besle-”:**

Kelime anlamı “gönül beslemek”tir. *Könül turgur-* deyimini; duyguları esas alır, hislerle ilgilidir, “(herhangi bir) duygu beslemek, bir kimseye veya bir şeye karşı bir şey hissetmek, duyguları ortaya çıkarmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könül turgur-* deyimini “niyet beslemek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 136).

İsim+fiil yapısıyla oluşan *könül turgur-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “(herhangi bir) duygu beslemek” şeklinde kullanılmaktadır.

'eng'ilki köni ongaru *köngül turgurmakdın köni ögke tükellig erser* :: (AY Kaya III/147/8-10). “Önce doğru bir şekilde gönül beslemekten doğru dikkate ulaşmış ise.” (Tokyürek, 2011, s. 50).

***könülü ört-* “gönlü yan-”:**

“Gönlü yanmak” anlamına gelir. *Könülü ört-* deyimini “üzüntü duymak, kırılmak, acı çekmek, canı yanmak, bir işten zarar görmek” gibi duyguları ifade etmek için kullanılmıştır.

İsim+iyelik eki+fiil yapısıyla oluşturulmuş *könülü ört-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “canı yanmak” şeklinde kullanılmaktadır.

kamag ayıg kılınçlarig .. ürüg uzatı biligsizler kılın kılını .. biligsizlik karangku üze köngülüm örtülü .. yavız yavlak ayıg öglilerke iyin bolup .. turkaru kultım erser kamag ayıg kılınçlarig .. (AY Kaya II/101/14-19). “Bütün günahları, cahillik edip devamlı bilgisizlerin yaptığını yaptığım için canım yandıysa, kötü düşüncelere sahip kimselerin peşinden giderek bütün günahları devamlı yaptıysam...”

***könül ilin- yapşın-* “gönlü yapış- bağla-”:**

Kelime anlamı “bağlanmak, yapışmak”tır. *İlin- yapşın-* fiilleri ikileme oluşturmaktadır, “bağlamak, yapışmak, tutunmak” anlamlarına gelir (Ölmez, 2017, s. 268). *Könül ilin- yapşın-* deyimini ile “bir kimseye ya da bir şeye sevgi ve ilgi duymak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könül ilin- yapşın-* deyimini “sevgiyle bağlanmak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 133).

Söz öbeği yapısında olan *könül ilin- yapşın-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönül bağlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

takı yme kavşıkıya tört törlüg ayıg kılınçlar ol alp tarıkguluk kitgüllük :: kayular ol tört tip tiser .. inçe k(a)ltı 'eng'ilki bodıs(a)t(a)vlar yığınmakınta ertingü ağır ayıg kılınçig kalmış erser .. ikinti tayşing nomlarta til salmış çulvu sözlemiş erser :: üçünç k(e)ntününg edgü yltızın birtem üzmiş kesmiş erser :: törtünç yirtinçüke artukrak ilinmiş yapşınmış köngüllüg erser :: bo tört törlüg <ayıg> kılınçlar alp tarıkguluk titirler :: (AY Kaya III/148/6-19). “Ey Kausika, başka türlü, o dört tür davranışın uzaklaşması, gitmesi zordur. Hangileridir o dört

denirse, şöyle ki, birincisi, Bodhisattvalar toplantısında son derece kötü davranışı işlemiş ise; ikincisi Mahayānā öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise; üçüncüsü, kendinin iyi esasını toptan kesip koparmış ise; dördüncüsü dünyaya haddinden fazla bağlanmış, yapışmış ise; işte bu dört türlü davranışların uzaklaştırılması zordur.” (Ölmez, 1991, 148/6-19).

***könül turgurmak ornatmak* “gönül yerleştirmek”:**

Kelime anlamı “gönül yerleştirmek”tir. *Tur- ornan-* fiilleri ikileme oluşturmaktadır, “ikamet etmek, bir yere yerleşmek” anlamına gelir (Ölmez, 2017, s. 294). *Könül turgurmak ornatmak* deyimini ile “bir duygunun, düşüncenin vb. benimsenmesi” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *könül turgurmak ornatmak* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönülde yer edinmek” şeklinde kullanılmaktadır.

bişinç şamat vipaşyan tigme dyanlı bilge biligli ikigüni tüz yoritmakda köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp (AY Kaya IV/280/22-25). “Beşincisi şamatha-vipaşyanā denilen dhyāna ve bilgi, ikisini doğru yürütmeye ve gönülleri yerleştirmeye dayanıp.” (Tokyürek, 2011, s. 289).

***ögi köhli ıçgın-* “bilincini yitirmek, kendinden geçmek”:**

“Bilincini yitirmek, kendinden geçmek” anlamlarına gelir. *Ögi köhli ıçgın-* deyimini ile “aklı kaybetmek, akla ve mantığa uygun davranışlar sergilememek, çıldırmak” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *ögi köhli ıçgın-* deyiminin hem isim ve hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkçesinde “aklı kaybetmek” şeklinde kullanılmaktadır.

öglerin köngüllerin ıçgınıp ne kılınmışın arıtı bilinmez boltılar :: (AY Kaya X/625/15-17). “Akl ve düşüncelerini kaybedip ne yapacaklarını bilemez oldular.” (Uzunkaya, 2020, s. 93).

***könülin bil-* “gönlündekini bil-”:**

Kelime anlamı “gönlündekini bilmek”tir. *Könülin bil-* deyimini ile “bir kimsenin duygularını, düşündüklerini hissedebilmek, gönüllerinden geçeni, içlerini bilmek” ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+belirtme durumu eki+fiil yapısıyla oluşturulan *könülin bil-* deyimini değişime uğramadan günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlündekini bilmek” şeklinde kullanılmaktadır.

kanmaz erser küsüşi .. üç ay tönü katıglansun .. altı ay tönü tokuz ay .. bir yılka tegi evrinüksüzün .. ağıncısızın katıg çın köngülin .. küseyü yalbaru katıglansun .. adınlar köngülin bilmekig .. t(e)ngridem köz birle teng bolgay (AY Kaya VII/488/10-16). “Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister

ve bunun için çaba sarf ederse o zaman İlahi göze ve başkalarının düşüncesini bilme yetisine sahip olacak(lar)dır” dedi.” (AY Çetin VII/701-707).

könüli örten- “gönlü yan-”:

Kelime anlamı “gönlü yanmak”tır. *Könüli örten-* deyimini ile “üzüntü, kırgınlık, acı çekme, sıkıntı çekme gibi olumsuz duyguların hissedilmesi” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könüli örten-* deyimini “içi yanmak, çok üzölmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 139).

İsim+iyelik eki+fiil yapısıyla oluşturulan *könüli örten-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “yüreği yanmak” şeklinde kullanılmaktadır.

ikegü birle atlanıp .. tilegeli arıgka baralım .. ötrü ilig beg k(e)ntü özi .. katunı birle ikegü .. koşuglug kanglıda olurup .. t(e)rkin tavratik(a)ya bartılar .. katıg ünin yıglayu .. köngülleri açıyu .. busuşlug köngülin örtenü .. oot yalının yalar teg .. atl(ı)g yüüzlüg birkerü .. ming kara bodun arkası .. yme balıkdn üntiler .. (AY Kaya X/639/18-637/4). “İkisi birlikte atlarına binip, ormana aramaya gidelim, sonra hükümdar hatunu ile at arabasında oturup hızlıca vardılar, yüksek sesle ağlayıp yürekleri acıyarak, kederli gönülleri ateşin yanması gibi yanarak sarayın önde gelenleri ve halktan binlercesinin desteğiyle şehirden çıktılar.” (Besli, 2019, s. 435).

könüli çök- bat- “gönlü çök- bat-”:

“Gönlü çöküp batmak” anlamına gelir. *Çök- bat-* fiilleri ikileme oluşturur, “batmak” anlamına gelir (Ölmez, 2017, s. 260). *Könüli çök- bat-* deyimini ile “hissedilen duyguların azalması ya da bitmesi, ümitsizlik” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könüli çök- bat-* deyimini “umutsuzluğa kapılmak, heyecanını yitirmek” anlamlarına gelir (Şen, 2017, s. 138).

Söz öbeği yapısında olan *könüli çök- bat-* deyiminin fiil kısmındaki ikilemenin *bat-* fiilinin düşmesiyle bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlü çökmek” şeklinde kullanılmaktadır.

birök bodıs(a)t(a)vlar yalanguz dyanıg ok bışrunup inçip bilge biligig bışrunmasar ötrü köngülleri çöker batar erinçeng ermegü bolur .. (AY Kaya IV/290/9-13). “Eğer Boddhisattvalar sadece dhyāna’yı iyice öğrenip bilgiyi öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar; üşengeç, tembel olur.” (Uzunkaya, 2020, s. 84).

könülde tut- “gönülde tut-”:

Kelime anlamı “gönülde tutmak”tır. *Könülde tut-* deyimini “bir şeyi sürekli aklında, gönlünde tutmak, hatırlamak, unutmamak” anlamlarında kullanılmaktadır.

Eski Türkçede *könülde tut-* deyimini “gönülde saklamak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 137).

İsim+bulunma durumu eki+fiil yapısında olan *könülde tut-* deyiminin isim kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “akılda tutmak” şeklinde kullanılmaktadır.

ilig begke ötünti .. ratnaraşı atl(ı)g açarı .. una amtı bo erür .. umuş ol köngülinte tutgali .. burkanlar yorigı tering nomug .. inçe k(a)ltı çın kirtü .. altun önglüg y(a)ruklug .. alku nomlar arasinta .. (AY Kaya IX/573/19-574/3). “[Bhikşu], hükümdara [şöyle] arzda bulunmuş: Ratnarāśi adlı ācārya, demek ki şimdi bu [kişi]dir. O, buddhaların uygulamalarının derin dharmasını, yani hakiki, altın rengi parlaklığında, bütün sūtraların şâhı ve en üstünü [olan] sūtrayı (Altun Yaruk’u) aklında muhâfaza edebilmiştir.” (AY Uçar IX/90-97).

***könül tog-* “gönle dog-”:**

“Ortaya çıkmak, belirlemek, vuku bulmak, meydana gelmek, görünmek, gözükme” anlamlarına gelir.

İsim+fiil yapısında olan *könül tog-* deyiminin isim kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “kalbe (veya kalbine) doğmak” şeklinde kullanılmaktadır.

burkan nom bursang kuvrag üç erdinide ayamak ağırlamak köngülüm togmadın :: kılım erser monçulayu ayıg kılınçlarig :: m(e)n amtı alkunı kşantı ötünü teginür m(e)n :: (AY Kaya II/102/23-103/4). “Buddha, öğreti, topluluk. Bu üç cevhere karşı saygı göstermeden günah işlediysem ben şimdi bütün hepsi için özür diliyorum.”

***könülin sakın-* “gönül ile düşün-”:**

Kelime anlamı “gönül ile düşünmek”tir. *Könülin sakın-* deyimini ile “duygulara göre hareket etmek” ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+vasıta hali eki+fiil yapısında olan *könülin sakın-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “aklından geçirmek” şeklinde kullanılmaktadır.

kimler birök boltukda .. eşidgeli bo nomug .. ötrü olar köngülinte .. monçulayu sakınsun .. bo künki künte m(e)n bultum .. sakınu sözleyü yitiñsiz .. uçsuz kızıgsız ülgüsüz .. buyan edgü kılınçig .. (AY Kaya IX/584/7-13). “Kimler bu öğretiyi işitebildiyse, onlar o vakit akıllarından şunları geçirsin; yaşadığımız bu zamanda anlayışa uygun, söylenilmemesi gereken, sınırsız, ölçülemez, iyi davranışa sahip oldum.”

***könül kögüz tetrül-* “kafası karış-”:**

“Kafası karışmak” anlamındadır. *Könül kögüz* kelimeleri ikileme oluşturur, “duyu ve duyu, gönül; düşünce” anlamlarına gelir (Ölmez, 2017, s. 274).

Eski Türkçede *könül kögüz tetrül-* deyimini “aklı çelinmek, kafası karışmak” anlamlarına gelir (Şen, 2017, s. 139).

Söz öbeği yapısında olan *könül kögüz tetrül-* deyiminin hem isim ve hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “kafası karışmak” şeklinde kullanılmaktadır.

nom buşıda tavar buşıda azlantım kıvrkaklantım erser :: biligsiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze köngülüm kögüzüm tetrülüp edgü törülerte bışrunmadın öğretinmedin :: (AY Kaya III/136/15-19). “Öğreti sadakasında ve mal sadakasında tamahkâr olduysam cahillikle donanıp ters ve yanlış görüşlerle kafamı karıştırıp iyi öğretileri öğrenmeden...”

***et'özüg köñülüg yıgın-* “kendini geri çek-”:**

“Kendini geri çekmek” anlamına gelir. *Et'özüg köñülüg yıgın-* deyimini ile “bir kimseden veya bir şeyden vazgeçmek, uzaklaşmak” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *et'özüg köñülüg yıgın-* deyiminin hem isim ve hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “kendini geri çekmek” şeklinde kullanılmaktadır.

biligsiz timek üze biligsiz nızvanıg birtem tarkarmak ermez :: inçip turup kelmiş biligsizig ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol yme biligsiz biligig işletgülik tıtaglar üze et'özüg köngülüg yıgınmak erür :: (AY Kaya IV/242/9-15). “Bilgisiz demek bigisizlik ihtirasını tamamıyla yok etmek değildir. Gelen bilgisizliği gönderip bilgisizliğe karşı gelip o bilgisizliği yaratan sebepler üzerine vücudunu ve gönlünü çekmektir.” (Tokyürek, 2011, s. 273).

***könül arıt-* “gönül temizle-”:**

Kelime anlamı “gönül temizlemek”tir. *Könül arıt-* deyimini ile “kötü duygu ve düşüncelerden uzak durarak iyi duygu ve düşüncelere yönelmek, kalbi kötülüklerden arındırmak” ifade edilmektedir.

İsim+fiil yapısında olan *könül arıt-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlünü temiz tutmak” şeklinde kullanılmaktadır.

bışınç on törlüg taplaglıg tüzülmek üze köngülüg arıtıdaçı ulalmışıg tüz körteçi atl(ı)g ertükteg tözüg :: (AY Kaya IV/245/4-7). “Beşincisi on türlü onaylı sükûnet üzerine gönlü temizleyecek bağlanmış doğru görececek adlı öylesine tözü.” (Tokyürek, 2011, s. 276).

***könültin kiter-* “gönülden uzaklaştır-”:**

Kelime anlamı “gönülden uzaklaştırmak”tır. *Könültin kiter-* deyimini ile “terk etmek, gönlünden çıkarmak, vazgeçmek” ifade edilmektedir.

İsim+ayrılma durumu eki+fiil yapısında olan *könültin kiter-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönülden çıkarmak” şeklinde kullanılmaktadır.

m(e)nli nomlu iki törlüg atkanmaklarig bir erser k(e)ntü köngüllerintin kitergeli kınmak ikinti erser adın tnl(ı)glarning köngüllerintin kitergeli kınmakları üze :: (AY Kaya IV/247/11-16). "...ben ve öğreti bağlarını birincisi kendi gönüllerinden uzaklaştırmayı istemek ikincisi ise başka canlıların gönüllerinden uzaklaştırmayı istemeleri üzerine..."

***könül tegür-* “niyet besle-”:**

Anlamı “niyet beslemek”tir.

Eski Türkçede *könül tegür-* deyimini “niyet taşımak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 135).

İsim+fiil yapısında olan *könül tegür-* deyiminin hem isim ve hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “niyet etmek” şeklinde kullanılmaktadır.

sizler kamagun t(e)ngridem [k]uvrag artukrak yıçanıp saklanıp köngül tegürüp... (AY Kaya IV/342/13-15). “Sizler hepiniz kutsal topluluk çokça dikkat edip, uğraşıp...” (Uzunkaya, 2020, s. 220).

***könüli kagrul-* “gönlü kavrul-”:**

Kelime anlamı “gönlü kavrulmak”tır. *Könüli kagrul-* deyimini ile “çok üzölmek, kırılmak, içi yanmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könüli kagrul-* deyimini “acı çekmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 138).

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli kagrul-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “içi yanmak” şeklinde kullanılmaktadır.

körüp birök iligler .. il içinteki bodunun .. sımtamak itser olarning .. mün kadaglar kılmuşın .. astrayastırış atl(ı)g oruntakı .. kamag t(e)ngridiler kuvragı .. kamagunung bir yanglıg .. kagrulur busanur köngülleri .. (AY Kaya VIII/560/16-23). “Eğer hükümdarlar ülkesindeki halkın kabahat işlediğini görüp de engellemezse Astrayastırış adlı tanrı yerindeki bütün tanrılar topluluğunun hep birden gönülleri kavrulur, kederlenirler.” (AY Çetin VIII/1525-1532).

***könülin arı- süzöl-* “gönlün temizlen-”:**

Kelime anlamı “gönlün temizlenmesi”dir. *Arı- süzöl-* fiilleri ikileme oluşturur, “saf olmak” anlamına gelir (Ölmez, 2017, s. 251). *Könülin arımak- süzölmek-* deyimini ile “gönlü kötülüklerden ve şüpheden arındırmak, saf ve temiz olmak” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *könülin arı- süzöl-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlünü temiz tutmak” şeklinde kullanılmaktadır.

adaki üze tipinü et’özi köngüli üze ol subnung intın kızıngı keçmişin tüşeyür erser :: ötrü ol tülintin odunmuşınta ap ögüz kızıgı ap yme suvda emgenmekde ulatı suvlar neng idi

közünmez :: köngül tözi yok ermez bar titir :: sansarta tegzinmekig tuyunu tüketmek köngülünüg arımak [süzül]meki erür :: (AY Kaya II/75/22-76/9). “Ayağı üzerine tepinerek bedeni gönlü üzerine o suyun huzur kıyısına geçtiğini düşünüyor, o düşünceden uyandığında nehir kıyısı da su da ıstırabını görünmez. gönlü esası yok değildir, vardır. Samsarada dolaşmayı kavramak gönlün temizlenmesidir.” (Tümenbayar, 2019, s. 64).

könüllerin sergür- “gönüllerin tahammül et-”:

Kelime anlamı “gönüllerin tahammül etmesi”dir. *Könüllerin sergür-* deyimini ile “(herhangi bir şeye veya kimseye) sabretmek, tahammül etmek, katlanmak” ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+belirtme eki+fiil yapısında olan *könüllerin sergür-* deyiminin tamamının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “tahammül etmek” şeklinde kullanılmaktadır.

ol töz içinte köngüllerin sergürmekleri turgurmakları üze ötrü köni ongaru kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel bütürürler :: (AY Kaya IV/286/4-8). “O esas içinde gönüllerin tahammül etmeleri üzerine önce doğru bir şekilde saadet isteme erdemini tamamlarlar.”

könülü amrıl- turul- “gönlü sakinleş-”:

Kelime anlamı “gönlü sakinleşmek”tir. *Amrıl- turul-* fiilleri ikileme oluşturur, “sakinlemek ve sakin olmak” anlamlarına gelir (Ölmez, 2017, s. 251). *Könülü amrıl- turul-* deyimini ile “ölçülü, sakin, ılımlı davranabilmek, sakin olmak ve yumuşamak” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *könülü amrıl- turul-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlü rahatlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

birök yalanguz bilge biligig ök bışrunup dyanıg bışrunmasar :: ötrü köngülleri amrılmaz turulmaz :: (AY Kaya IV/290/14-16). “Eğer insan bilgiyi iyice öğrenip Dhyana’yı öğrenmezse sonra gönülleri sakinleşmez, durulmaz (huzur bulmaz).“

könül yügür- “gönül koş-”:

Kelime anlamı “gönlün koşması”dır. *Könül yügür-* deyimini “gönlün sürekli aktif olmasını, sürekli çalışır durumda olmasını, diğer duyu organlarıyla etkileşim halinde olarak onlara yardımcı olmasını vb. eylemleri” ifade eder.

İsim+fiil yapısında olan bu deyim günümüz Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

köngül yügürür kamagda .. orun iy(i)n tegziniür :: erkliglerke tayanıp :: atkaklarıg atkanu adırtlayur tolp savıg .. biş atkangug üzüksüz :: kanmaksızın amrayur .. nomug törüg sakınur .. (AY Kaya V/364/23-365/3). “Gönül (Skr. citta) her yerde koşar, yerin (Skr. āyatana) peşi sıra dolanır, muktedirlere (duyu organları, Skr. indriya) dayanıp duyu objelerini hissederek bütün

eşyayı ayırt eder. Beş duyu objesini devamlı doymaksızın sever, azıcık dahi nefes almadan dharmayı düşünür.” (AY Uçar V/480-485).

könülte kel- “gönle gel-”:

Kelime anlamı “gönle gelmek”tir. *Könülte kel-* deyimini, “akla gelmek” anlamı taşır.

Eski Türkçede *könülte kel-* deyimini “akla gelmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 141).

İsim+bulunma durumu eki+fiil yapısında olan *könülte kel-* deyiminin isim kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “akla gelmek” şeklinde kullanılmaktadır.

kayuda birök padakları üjikleri kalsar unıtılsar köngüllerinte kelürüp açık adırtlıg közüntürü tegingey m(e)n :: (AY Kaya VII/474/4-7). “Hangisinde şiirler ve heceler kalsa, unutulsa, akıllarına getirip ayrıntılı olarak göstererek oraya ulaşırım.”

könülü asıl- “gönlü art-”:

Kelime anlamı “gönlü artmak”tır. *Könülü asıl-* deyimini ile “hissedilen duygunun yoğunlaşması, fazlalaşması, artması” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könülü asıl-* deyimini “bir konuda duyguları yoğunlaşmak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 128).

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könülü asıl-* deyiminin günümüz Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

bo savıg eşidip artukrak ol balıklar üze y(a)rıkkaçuçı köngülü asıltı .. (AY Kaya IX/601/6-8). “Bu sözü işitip o balıklara merhamet duygusu arttı” (Uzunkaya, 2020, s. 69).

könül evir- “gönül çevir-”:

Kelime anlamı “gönül çevirmek”tir.

Eski Türkçede *könül evir-* deyimini “ilgi göstermek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 133).

İsim+fiil yapısında olan *könül evir-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “ilgi göstermek” şeklinde kullanılmaktadır.

t(e)ngirim sizing edgülig .. taluy ögüzüngüz king tering erür .. arıtı bultukmaz yöleşürügin .. yöleşürüp bilgeli .. tolp tnl(i)gka bir yanglıg .. y(a)rıkkaçuçı köngülüngüz evrilür .. (AY Kaya X/647/11-18). “Tanrım, sizin iyilik deniziniz geniş ve derindir, başkasıyla hiçbir şekilde kıyaslanamaz. Bütün canlılara aynı şekilde merhametli kalbinizle ilgi gösterirsiniz.”

könülü şeşil- “gönlü çözül-”:

Kelime anlamı “gönlü çözülmek”tir. Deyim anlamı, “merhamet etmek, acımak, bağışlamak”tır.

Eski Türkçede *könülü şeşil-* deyimini “merhamete gelmek” anlamına gelir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli şeşil-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “içi erimek” şeklinde kullanılmaktadır.

isig öz alımçılarımning yavlak köngülleri şeşilsün tip tiyü ünümin idi üzmedin kıkıra bartım :: (AY Kaya S/11/6-9). “Hayat alacaklılarının kötü gönülleri, bana merhamet gösterebilirler diye bağırarak sesimi hiç kesmeden yürüdüm.”

***könüli tarık-* “gönlü dağıl-”:**

Kelime anlamı “gönlü dağılmak”tır. *Könüli tarık-* deyimini “hissedilen duyguların dağılıp gitmesi, sönmesi, rahatlamak, içinde bulunduğu duygu durumundan uzaklaşmak vb.” anlamları ifade eder.

Eski Türkçede *könüli tarık-* deyimini “rahatlamak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 139).

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli tarık-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkçesinde “gönlü rahatlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

[ol atı] kötrülmüş t(e)ngrim .. bizni irinçkeyü tsu[yurk]ayu y(a)rlıkap bo yöriügü bizinge aç a yada b(e)kiz b(e)lgülüğ açuk adırtlıg y(a)rlıkağay erti .. kim sıg yuka biliglig tın(ı)glar uksunlar bilsünler ikireçgü sizik köngülleri tarıkguluk bolsun tip ötünti .. (AY Kaya I/341/1-8). “Ey adı yüceltilmiş Tanrım isteğim, bize merhamet edip bu izah ve açıklamalarınızı net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koymanızdır ki bu bilgisi kısıtlı olan canlılar anlaşılar ve şüpheleri dağılıp yok olsun diye arz etti.” (Besli, 2019, s. 300).

***könül tap-* “gönül iste-”:**

Kelime anlamı “gönlün istemesi”dir. Deyim anlamı, “gönüldeki istek, arzu”dur.

İsim+fiil yapısında olan *könül tap-* deyiminin kelimelerinin tamamının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “istemek, arzulamak” şekillerinde kullanılmaktadır.

köngülüngüz kögüzüngüz .. turkaru arıg süzük titir .. köngülteki taplag[ın]gız yme ançulayu ok erür .. (AY Kaya X/659/4-7). “Gönlünüz daima temiz, pakdır. Gönlünüzdeki arzunuz yine bu şekildedir.”

***könül saç-* “gönül saç-”:**

Kelime anlamı “gönül saçmak”tır. *Könül saç-* deyimini ile “duygulara ve düşüncelere hâkim olamamak, duyguları ve düşünceleri toparlayamamak, duygu ve düşüncelere odaklanamamak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könül saç-* deyimini “aklını başından almak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 134).

İsim+fiil yapısında olan *könül saç-* deyiminin isim ve fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “aklı başında olmamak” şeklinde kullanılmaktadır.

köngülning saçgusu üze telve bolup t(e)rsikmek tetrülmek alp emgek titir :: (AY Kaya II/109/17-19). “Gönlün, zihnin dağılması üzerine deli olup aldanmak büyük ıstıraptır.” (Tümenbayar, 2019, s. 77).

könülin karının irintür- burçintur- “gönüllerini incit-”:

Kelime anlamı “gönüllerini incitmek”tir. *İrintür- burçintur-* fiilleri ikileme oluşturur, “incitmek, acı vermek” anlamlarına gelir (Ölmez, 2017, s. 265). *Könülin karının irintür- burçintur-* deyimini ile, “can sıkmak, kırmak, üzme vb.” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könülin karının irintür- burçintur-* deyimini “canlarını sıkmak” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 140).

Söz öbeği yapısında olan *könülin karının irintür- burçintur-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “kalp kırmak” şeklinde kullanılmaktadır.

<bo> yene burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçılarıg körüp sögüp sarsıp todap uçuzlap köngüllerin karınların irintürtüm burçinturtum örletdim emgetdim erser .. (AY Kaya III/136/6-12). “Bu yine Buddha Pratyekabuddha Arhant bu üç türlü kutlulara ulaşacak doğru öğretiyeye uygun hareket edenleri görüp sövüp sayıp aşağılayıp küçümseyip kalplerini kırıp incittip rahatsız edip üzdüysem...”

könüli yan- “gönlü dön-”:

Kelime anlamı “gönlü dönmek”tir. Deyim anlamı, “duyguları, hisleri, fikirleri değişmek”tir.

Eski Türkçede *könüli yan-* deyimini “fikir değiştirmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 140).

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könül yan-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “fikir değiştirmek” şeklinde kullanılmaktadır.

elig koltı toyınlar bodıs(a)t(a)vlar yorigıntın köngülleri yangalı ugramış ertiler :: (AY Kaya V/393/9-11). “Elli koti bhiksu, bodhisattvalar değişiminde gönülleri değişmeğe niyetlenmişti.” (Uçar, 2009, s. 288).

ögin könülin yakın tut- “aklı ve fikrini yakın tut-”:

Kelime anlamı “aklı ve fikrini yakın tutmak”tır. Bu ifadede *könül* kelimesi “akıl, fikir, düşünce” anlamında kullanılmıştır. *Ögin könülin yakın tut-* deyimini ile “davranışları ile sözleri tutarlı olmak, dürüst olmak” ifade edilmektedir.

Söz öbeği yapısında olan *ögin köñülin yakın tut-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde "içi dışı bir olmak" şeklinde kullanılmaktadır.

kayular ol tört törlüg yig başdınkı ögretigler tip tiser :: inçe k(a)ltı 'eng' ilki ontın sıngarkı burkanlarka ögin köngülin yakın tutup kılmış ayıg kılınçların yaşurmadın baturmadın aç a yada sözlemek :: (AY Kaya III/149/1-8). "Nelerdir o dört tür en baştaki öğretiler denirse, en ilki sağ taraftaki Budalara karşı dürüst olup, işlediği kötü davranışları saklamadan açarak söylemek..."

***könülinte belgüle-* "gönlünde belgele-":**

Kelime anlamı "gönlünde belgelemek"tir. Deyim anlamı, "gönlüne yerleştirmek"tir. Altun Yaruk'ta, *könülinte belgüle-* deyimi ile "(bir şeyi) benimsemek, özümsemek" ifade edilmiştir.

İsim+iyelik eki+zamir n'si+bulunma durumu eki+fiil yapısında olan *könülinte belgüle-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde "gönlünde yer vermek" şeklinde kullanılmaktadır.

ol eşidilmiş şlok takşutlarıg somakıtı bodıs(a)t(a)v adırlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgülelep öyü sakını ok odunup kelti :: ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünintin eşidilmiş nece şlok takşutlar erser barçanı ok şaşutsuz yangluksuz bir egsüksüz tükel köngülinte tutdı :: :: (AY Kaya II/93/17-94/3). "O duyulan mısraları Somakıtı bodisattva ayrıntılı bir şekilde anlayıp gönlüne yerleştirip düşünceli bir halde uyandı. Uyanır uyanmaz o düşündeki altın davulun sesinden duyulan ne kadar mısraları tamamıyla hatasız, yanlışsız ve eksiksiz <olarak> içinde tuttu." (Tümenbayar, 2019, s. 70).

***könüllüg bol-* "gönüllü ol-":**

Kelime anlamı "gönüllü olmak"tır. *Könüllüg bol-* deyimi ile "bir çıkar beklemeden, içinden gelerek bir olaya, bir girişime vb. dâhil olmak" ifade edilmektedir.

Zarf görevi üstlenen *könüllüg bol-* deyimi değişime uğramadan günümüz Türkiye Türkçesinde de "gönüllü olmak" şeklinde kullanılmaktadır.

.... ortunkı erksinmekke tegmek [e]rse[r] .. köngüllüg bolmak erür .. (AY Kaya IV/300a/7-8). "Ortadaki iktidara ulaşmak için ise gönüllü olmaktır."

***könüli açı-* "gönlü acı-":**

Kelime anlamı "gönlü acımak"tır. *Könüli açı-* deyimi ile "çok üzüntü duymak" ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli açı-* deyiminin hem isim hem fiil kısımları değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde "yüreği sızlamak" şeklinde kullanılmaktadır.

ikegü birle atlanıp .. tilegeli arıgka baralım .. ötrü ilig beg k(e)ntü özi .. katunı birle ikegü .. koşuglug kanglıda olurup .. t(e)rkin tavratik(a)ya bartılar .. katıg ünin yıglayu .. köngülleri açıyu .. busuşlug köngülin örtenü .. oot yalının yalar teg .. atl(ı)g yüüzlüg birkerü .. ming kara bodun arkası .. yme balıkdın üntiler .. (AY Kaya X/639/18-637/4). “İkisi birlikte atlarına binip, ormana aramaya gidelim, sonra hükümdar hatunu ile at arabasında oturup hızlıca vardılar, yüksek sesle ağlayıp yürekleri açıyarak, kederli gönülleri ateşin yanması gibi yanarak sarayın önde gelenleri ve halktan binlercesinin desteğiyle şehirden çıktılar.” (Besli, 2019, s. 435).

***könlinçe bütür-* “gönlünce bitir-”:**

Kelime anlamı “gönlünce bitirmek”tir. *Könlinçe bütür-* deyimini ile “bir şeylerin sonunu getirmek, tamamlamak vb.” ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+zamir n’si+eşitlik eki+fiil yapısında olan *könlinçe bütür-* deyiminin günümüz Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

kin ol altun üze bilerzükde ul[atı] esringü adruk adruk itiglerig köngülinçe bütürser üšetmiş altun tözi yme tegşilmez :: (AY Kaya II/71/18-21). “O altın ile bilezikten başka tamamen renkli ayrı ayrı süsleri gönlünce bitirse ufalanmış altın parçası da değişmez.” (Karahana, 2014, s. 268).

***könülçe aşı-* “tadını çıkarmak”:**

“Tadını çıkarmak, zevkini çıkarmak, zevk almak, mutlu olmak” anlamlarına gelir.

İsim+eşitlik eki+fiil yapısında olan *könülçe aşı-* deyiminin kelimelerinin tamamının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “tadını çıkarmak” şeklinde kullanılmaktadır.

tükellig kut üze ilinçü mengig köngülçe aşasunlar :: (AY Kaya II/119/2-5). “Sahip oldukları saadet sayesinde sevincin, mutluluğun tadını çıkarırsınlar.”

***könülçe büt-* “gönülden inan-”:**

Kelime anlamı “gönülden inanmak”tır. “Şüphesiz inanmak, şüphe etmemek” ifade edilmektedir.

İsim+eşitlik eki+fiil yapısında olan *könülçe büt-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönülden inanmak” şeklinde kullanılmaktadır.

birök küseser ed tavar .. üküş bolgay tapınça .. birök yine küseser at küü yme bütgey köngülçe .. odgurak bütgey bo işi .. (AY Kaya VII/486/21-24). “Eğer mal, mülk isterse fazlasıyla olacak ve yine şan, şöret isterse ve gönülden inanırsa bu işi tamamıyla bitecek.”

***könülü amırtgur-* “gönlü rahatla-”**

Kelime anlamı “gönlü rahatlamak”tır. *Könüli amırtgur-* deyimini ile “sakinleşmek, rahatlamak” ifade edilmektedir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli amırtgur-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönlü rahatlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

atkanmak yapşınmak köngüllerin amırtgururlar kut bulmuş kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdęçi korkmak ürkmek köngüllerin bogururlar :: (AY Kaya IV/291/1-5). “Bağlanma gönüllerini sakinleştirir, saadet bulmuş küçük taşıtlı asiller gibi Samsāra’da korkarlar, (bu duruma) canları sıkılır.”

***könülke taya-* “güven-”**

Könülke taya- deyimini, “bir kimseye veya bir şeye güvenmek, bir kimseden veya bir şeyden güç almak” anlamlarını taşır.

Eski Türkçede “çok güvenmek” anlamına gelir (Şen, 2017, s. 135).

İsim+yönelme durum eki+fiil yapısında olan *könülke taya-* deyiminin isim kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “sırtını dayamak (veya vermek)” şeklinde kullanılmaktadır.

anı eşidmek üze yangınta köngülinte kılıp .. yinçürü sakınç turgurup katıgılanmak küçinte irmek yalarmaklıg ayıg kılınçlıg örtügleri barça tarıkar .. alku boşgunguluk orunlarta artukrak kirtgünçüg öritip köngülün ornatmak kılıp tosınlarıg turulturup başdınkı orunka kirürler başdınkı oruntakı köngülke tayanıp üküş tınl(ı)glarning asıgınga katıgılanmışdıkı tıdıg adalarıg tarkarıp ikinti orunka kirürler :: (AY Kaya II/72/18-73/6). “Onu gönülden işitip saygı düşüncesini zayıflatmak, gayretten usanmak suçlu, kötü amelli örtüleri tamamen kaldırıp öğrenme yerinde daha fazla iman edip gönlünü yerleştirip rehberlik edip ilk makama girerler. İlk makamdaki gönle dayanıp canlıların faydası için gayret gösterirken engelleri dağıtarak ikinci makama girerler.” (Tümenbayar, 2019, s. 63).

***könülün ornat-* “gönlüne yerleştir-”**

Könülün ornat- deyimini, “gönlüne yerleştirmek, gönülde yer vermek” anlamlarına gelir.

İsim+iyelik eki+belirtme durumu eki+fiil yapısında olan *könülün ornat-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönülde (veya gönlünde) yer vermek” şeklinde kullanılmaktadır.

anı eşidmek üze yangınta köngülinte kılıp .. yinçürü sakınç turgurup katıgılanmak küçinte irmek yalarmaklıg ayıg kılınçlıg örtügleri barça tarıkar .. alku boşgunguluk orunlarta artukrak kirtgünçüg öritip köngülün ornatmak kılıp tosınlarıg turulturup başdınkı orunka kirürler başdınkı oruntakı köngülke tayanıp üküş tınl(ı)glarning asıgınga katıgılanmışdıkı tıdıg adalarıg tarkarıp ikinti orunka kirürler :: (AY Kaya II/72/18-73/6). “Onu gönülden işitip saygı düşüncesini zayıflatmak, gayretten usanmak suçlu, kötü amelli örtüleri tamamen

kaldırıp öğrenme yerinde daha fazla iman edip gönlünü yerleştirip rehberlik edip ilk makama girerler. İlk makamdaki gönle dayanıp canlıların faydası için gayret gösterirken engelleri dağıtarak ikinci makama girerler.” (Tümenbayar, 2019, s. 63).

könültin ket(d)- “terk et-”

Könültin ket(d)- deyimini, “vazgeçmek, kararından dönmek, terk etmek” anlamlarına gelir.

İsim+ayrılma durumu eki+fiil yapısında olan *könültin ket(d)-* deyiminin tamamının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “terk etmek” şeklinde kullanılmaktadır.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim kaçan biz bo törülerig körser biz .. ötrü ilig uluşug ol ilig kanıg .. ol bodunug karag titip ıdalap küyü küzetü tutguluk könültin ketgey biz .. (AY Kaya VI/433/14-19). “Adı yüceltilmiş Tanrım biz bu yasaları gördükten sonra ülkeyi o hükümdarı o halkı bırakarak koruyup kollamadan terk edeceğiz.”

könüli irinçke- “yüreği sızla-”

Könüli irinçke- deyimini, “acımak, üzülmek, yürekleri sızlamak” anlamlarına gelir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli irinçke-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “yüreği sızlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

süngüşdeçilerig körser siz .. könülüngüz uzatı irinçkeyür .. (AY Kaya VII/491/3-4). “Savaşta kileri görseniz yüreğiniz sızlar.”

könül id- “gönül bağla-”

Könül id- deyimini, “gönül bağlamak” anlamına gelir.

İsim+fiil yapısında olan *könül id-* deyiminin fiil kısmının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “gönül bağlamak” şeklinde kullanılmaktadır.

monçulayu yigin adrukın tükel bilip ukup inçip könülün adın sakınçka öngi atkakka ıdmadın ürüg uzatı tıdmak sergürmek erür :: (AY Kaya IV/285/21-24). “Bu şekilde üstünlüğünü tamamıyla bilip anlayarak gönlünü başka düşüncelere bağlamadan engellemek gerekir.”

könüli kod- “vazgeç-”

Könüli kod- deyimini “vazgeçmek” anlamına gelir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli kod-* deyiminin kelimelerinin tamamının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “vazgeçmek” şeklinde kullanılmaktadır.

[ü]rüg uzatı yüküneyin .. yirtinçününg yiginge .. ürüg uzatı küseyü .. könülümde idi kodmayın .. ürüg uzatı yiringüyü .. yaşım [tüke]sün anı için .. ürüg uzatı irmeksiz .. tapınu udunu [kod]mayın .. (AY Kaya X/655/13-19). “Sürekli yeryüzünün en üstününün önünde

saygıyla eğilmek istiyorum. Sürekli sizi arzulayan kalbimde sizi düşünmek arzusunu hiç bırakmak istemiyorum. Bu nedenle onun (Buddha) için durmadan ağlayıp sızlayarak gözyaşım dökülsün. Sürekli üşenmeden hürmet etmeyi terk etmek istemiyorum.” (AY Uçar X/xxix/51-59).

***könüli bog-* “canı sıkıl-”**

Könüli bog- deyimini “canı sıkılmak” anlamına gelir.

İsim+iyelik eki+fiil yapısında olan *könüli bog-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “canı sıkılmak” şeklinde kullanılmaktadır.

atkanmak yapşınmak köngüllerin amırtgururlar kut bulmuş kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdeçi korkmak ürkemek köngüllerin bogururlar :: (AY Kaya IV/291/1-5). “Bağlanma gönüllerini sakinleştirir, saadet bulmuş küçük taşıtlı asiller gibi Samsāra’da korkarlar, (bu duruma) canları sıkılır.”

***könüli uyal- sıkıl-* “içi sıkıl-”**

Könüli uyal- sıkıl- deyimini, “içi sıkılmak, bunalmak” anlamlarına gelir.

Söz öbeği yapısında olan *könüli uyal- sıkıl-* deyiminin hem isim hem fiil kısımlarının değişime uğramasıyla bu deyim, günümüz Türkiye Türkçesinde “içi sıkılmak” şeklinde kullanılmaktadır.

kayu berke kagal üze berkekip b(e)kde çugda beklemiş erserler .. tüü törlüg emgekler kıyıtlar tükel tegip et’özleri alangurmuşlar erser .. ülgüsüz kolusuz busuş kadgularka egirtip ertingü emgenürler erser .. köngülleri uyalıp sıkılıp batmış köngüllüglerig.. olarnı barça birkerü b(e)k çug emgeklerintin boşutup .. berke kagal kıy<ı>n kıyıtlar teğgülık kadguların tarkartaçı bolayın :: (AY Kaya II/117/12-118/2). “Kamçı ve kırbaç ile kösteğe vurulmuşlarsa, çeşitli eziyetlerle, cezalara mağruz kalarak bedenleri zayıflamışsa, sayısız keder ve kaygıyla çok eziyet çekiyorlarsa, içleri sıkılmış, ümitsizliğe düşmüş gönüllerinin hepsini bu ıstıraptan kurtarayım, kaygılarını yok edeyim.”

Deyimlerin Kavramsal Dizini

Aşk/Sevgi

könülke kir-

könül ilin- yapşın-

könül id-

Bilinç/Düşünce

ögi könüli içgın-

könülin sakın-

könül kögüz tetrül-

köñüli yan-

köñül saç-

Bitirme/Tamamlama

köñlinçe bütür-

Duygu/His/Niyet

köñül örit-

köñül turgur-

köñül tegür-

köñüli asıl-

köñülin bil-

Dürüstlük

ögin köñülin yakın tut-

Güven

köñülke taya-

Hatırlamak

köñülte kel-

köñülde tut-

İstek/Arzu

köñül tap-

köñüllüg bol-

Kıymet/Değer

köñül evir-

Maneviyat

köñülçe büt-

Merhamet

köñüli şeşil-

Rahatlık/Huzur

köñüli tarık-

köñüli amırtgur-

Sabır/Tahammül

köñüllerin sergür-

Safılık/Temizlik

köñüli süz-/süzül-

köñül arıt-

köñülin arı- süzül-

Ortaya Çıkma/Meydana Gelme

köñül tog-

Samimiyet

köñülçe büt-

Sevinç/Mutluluk

köñülçe aş-

Sükûnet

köñüli amrıl- turul-

Süreklilik

köñül yügür-

Ümitsizlik

köñüli çök- bat-

Üzüntü/Keder

köñüli ört-

köñüli örten-

köñüli kagrul-

köñülin karının irintür- burçıntur-

köñüli aç-

köñüli irinçke-

köñüli bog-

köñüli uyal- sıkıl-

Vazgeçme/Terketme/Kaybetme

et'özüg köñülüg yığın-

köñültin kiter-

köñültin ket(d)-

köñüli kod-

Yerleşme/Yer Edinme

köñül turgurmak ornatmak

köñülinte belgüle-

könülün ornat-

Sonuç

Könül kelimesinin Türk dilinin en eski dönemlerinden itibaren en çok kullanılan kelimeler arasında olduğu görülmektedir ve bu kelimeyle kurulan deyimler de oldukça fazladır. Yapılan inceleme sonucu Altun Yaruk'ta *könül* kelimesiyle kurulmuş 49 tane deyim tespit edilmiştir. Eski Türkçenin deyimler bakımından zengin ve işlek bir yazı dili olduğu *könül* sözcüğüyle kurulan çok sayıdaki deyimlerden anlaşılmaktadır.

İnceleme sonucunda *könül* kelimesinin Altun Yaruk'ta geniş bir anlam çerçevesine sahip olduğu görülmektedir. *Könül* kelimesinin ve bir deyimın aynı dönem içerisinde anlam olarak farklılaştığı örnekler görülmektedir. Örneğin; *könülke kir-* “gönle girmek, akla girmek, akla yatmak vb.” , *könülte kel-* “akla gelmek”. Altun Yaruk'ta kullanılan *könül* kelimesinin günümüz Türkiye Türkçesinde “akıl, fikir, bilinç, duygu, düşünce, niyet, can, yürek, kalp, kafa, iç” kullanımları mevcuttur. Örneğin; *könülü örten-* deyimini “yüreği yanmak”, *könül tog-* deyimini “kalbe (veya kalbine) doğmak” şeklinde kullanılmaktadır.

Türk dilinin tarihî sürecinde isimlerin ve fiillerin değişimini görebilmek için yararlanılacak en büyük kaynaklardan biri deyimlerdir. Örneğin Uygur Türkçesinde kullanılan *kir-* fiili günümüz Türkiye Türkçesinde “gir-”, Uygur Türkçesinde kullanılan *kagrul-* fiili günümüz Türkiye Türkçesinde “kavrul-” şeklinde kullanılmaktadır.

Altun Yaruk'ta kullanılan bazı deyimler, kullanılan sözcüklerin tamamının değişime uğramasıyla günümüz Türkiye Türkçesinde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Sözcüklerin tamamının değiştiği deyimlerde kelimeler kullanımdan düşmemiştir fakat deyimler Altun Yaruk'ta kullanıldığı şekliyle değil kullanıldığı anlamıyla günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Örneğin; *könülçe aşı-* “tadını çıkarmak”, *könültin ket(d)-* “terk etmek”, *könülü kod-* “vazgeçmek”.

Altun Yaruk'ta kullanılan bazı deyimler değişime uğramadan günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır; *könülke kir-* “gönle gir-”, *könülün bil-* “gönlündekini bilmek”, *könüllüg bol-* “gönüllü ol-”. Eski Türkçe döneminden bugüne deyimlerin yaşıyor olması Türk dilinin kendisini koruduğunu ve sürekliliğini göstermektedir.

Altun Yaruk'ta kullanılan bazı deyimlerin günümüz Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır. Örneğin *könül yügür-* deyiminin “gönlün koşması” gibi bir anlamı vardır fakat günümüz Türkiye Türkçesinde bu deyimın karşılığı yoktur.

Kısaltmalar

akt. Aktaran

AY : Altun Yaruk

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

Kaynakça

- Akar, A. (2012). *Türk dili tarihi-dönem-eser-bibliyografya-* (5. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1963). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 10, 131-166.
- Ata, A. (2018). *Orhun Türkçesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk sudur VI. kitap karşılaştırmalı metin yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, M. (1999, Şubat). "Gönül" kelimesi üzerine. *Türk Dili*, 566, 104-108.
- Banguoğlu, T. (1965). Eski Türkçe üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 12, 77-84.
- Besli, N. (2019). *Anlam bilim açısından Eski Uygurca şiirler*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk dili tarihi I-II* (3. baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Çağatay, S. (1945). *Altun Yaruktan iki parça*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk yedinci kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki metin parçaları karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk sekizinci kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetinkaya, B. (2001). *Kutadgu Bilig'deki deyimlerin semantik ve sentaktik incelemesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Demir, E. (2013). Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen deyimler, atasözleri ve özdeyişler. *Türkiyat Mecmusası*, 23 (2), 37-52.
- Doğan K. (2019). *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümelelerinde deyimleşmiş birleşik fiiller*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ercilasun, A. B. (2012). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi* (12. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (2. Baskı). Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ersan, R. (2015). *Altun Yaruk bağlamında Eski Uygurcada fiil birleşmeleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Genç, M. S. (2014). *Divanu Lügatit't-Türk'te geçen deyimler ve bu deyimlerin günümüzdeki karşılıkları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Gülcalı, Z. (2015). *Altun Yaruk sudur X. kitap (metin-çeviri-açıklamalar-sözlük)*. Yayınlanmış doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Günay, N. (2015). Türk dilinde eş anlamlılık ve “gönül, yürek, kalp” kelimeleri. *Türkbilig*, 29, 121-146.

Güner, G. (2016). Karahanlı Türkçesinde deyimleşmiş birleşik fiiller. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2 (2), 81-130.

Gürsoy, K. (2019). *Altun Yaruk'un sekizinci kitabı (1-1069) üzerine söz dizimi incelemeleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlhan Z. N. (2021). *Kutadgu Bilig'de anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Karahan, A. (2013). “Altun Yaruk” ile ilgili Türkiyede’ki çalışmalara bir bakış. *Dil Araştırmaları*, 12 (12), 277-287.

Karahan, A. (2014). *Eski Uygurcada bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk: giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Merhan, A. (2009). Atabetü'l-Hakâyık'ta organ adlarıyla kurulmuş deyimler. Gürsoy Nakali, E. ve Koç, A. (Ed.). *Beden Kitabı*, 307-314.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (5. bölüm) (Suvarnaprabhâsasûtra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.

Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 65 (2), 243-311.

Önler, Z. (1999). Eski Türkçeden günümüze köñül>gönül kelimesinin kullanımı. 4. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*: Türk Dil Kurumu.

Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de yer alan deyimler, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 119-186.

Önler, S. (2021). Kutadgu Bilig, Nehcü'l Ferâdis ve Kıyasü'l Enbiyâ'da 'yüz' sözcüğü ile kurulmuş deyimler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (24), 204-217.

Özcan, M. F. (2019). Orhun Yazıtlarındaki atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıklarına yönelik inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 98-105.

Räsänän, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuches der Türkssprachen*. Helsinki.

Solak, E. ve Bašić, M. (2020). Kutadgu Bilig'de elig sözcüğüyle kurulmuş deyimlerin bilişsel dilbilim açısından incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2), 325-342.

Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 29-39.

Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (1959). Altun Yaruk'un Çincesinin Almancaya tercümesi dolayısıyla. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 7, 293-306.

Tekin, Ş. (1965). Uygur bilgini Singku Seli Tutung'un bilinmeyen yeni bir çevirisi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 13, 29-33.

Tekin, T. ve Ölmez, M. (2018). *Türk dilleri*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (üçüncü cilt f-j). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde atasözleri ve deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Tokyürek, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Yayımlanmış doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Toprak, F. (2020). Tarihî Türk lehçeleriyle günümüz Türkiye Türkçesi arasında deyimlerin değişimi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 8 (4), 231-251.

Tümenbayar, Z. (2019). *Altun Yaruk'un (II. kitap) Türkçe ve Moğolca çevirilerinin karşılatırmalı söz varlığı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tüngüç K. (2016). *Karahanlı Türkçesindeki deyimler üzerine anlam bilimsel bir inceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Türkçe sözlük (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu sözlük. Erişim tarihi: 03.11.2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk sudur V. kitap Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu açıklamalar ve dizin*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Uçar, E. (2013). *Altun Yaruk sudur IX. tegzinç*. İzmir: Dinazor Kitabevi.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk sudur IX. tegzinç diplomatik neşir usulüyle yayını, tercüme, açıklamalar ve dizin*. İzmir: Dinazor Kitabevi.

Uçar, E. (2013, Mart). Altun Yaruk sudur: X. tegzinç, XXIX. bölök [R-M 653/08-657/17]. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish Studies*, 10 (1), 25-51.

Uzunkaya, D. (2020). *Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift örneğinde Eski Uygur metinlerinde istem ve bağımlılık*. Yayınlanmamış doktora tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Üstüner, A. (1989). *Karahanlıca ve Eski Anadolu metinlerinde deyimler, atasözleri ve kısa hikâyeler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın el sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca - Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.